

Эшназаров Т.Ш.

иқтисод фанлари доктори

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ВА УНИНГ ҒАЗНА ИЖРОСИНИ АВТОМАТЛАШТИРИЛГАН АХБОРОТ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Бугунги кунда иқтисодиётнинг интеграциялашуви ва глобаллашув шароитида замонавий ахборот технологиялари нафақат иқтисодиёт, балки унинг молия тизимида, айнан бюджет ижроси жараёнларида ҳам ижобий натижаларга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Бюджет тизими катта ҳажмдаги ахборот оқимлари кесишувининг марказида туради. Бюджет ва унинг ижроси жараёнларининг ахборот оқимлари оқилона бошқарув қарорларини қабул қилиш учун асос бўлгани ҳолда уларни соддалаштирилган тарзда тезкор қайта ишлаш, бир тизимга солиш ва тартибга келтириш учун юқори савияда автоматлаштиришни талаб қилади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, айнан бюджет жараёнини бошқаришнинг автоматлаштирилган ахборот тизимларини жорий этиш ва ривожлантириш ушбу мамлакатларда иқтисодий барқарорликни таъминлашда катта хизмат қилиб келмоқда. Масалан Франция давлатида молия тизимининг ҳар бир соҳаси ўз марказлаштирилган ахборот марказларига эга бўлиб, уларни йиғиндиси ягона ахборот маконига бирлашиб иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари билан ахборот алмашув имкониятига эга. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз ҳукумати томонидан давлат молиясини бошқаришни ислоҳ қилишда автоматлаштирилган ахборот тизимларини шакллантириш асос қилиб олиниб ҳукумат қарорлари қабул қилиниб махсус дастурлар ишлаб чиқилган.¹

1 "Бюджет ижросига ғазначилик тизимини жорий этишнинг долзарб муаммолари", илмий ама-

Автоматлаштирилган ахборот тизими (ААТ) бу ахборотларни тезликда қайта ишлаш учун мўлжалланган иқтисодий-математик методлар, моделлар, дастурлар ва технологик воситалар йиғиндисидир².

Бюджет жараёнини бошқаришнинг автоматлаштирилган ахборот тизимлари реал вақт режимида бюджет жараёни ахборот оқимларини комплекс ҳисобини олиб бориш ва иқтисодий таҳлилни ташкил этиш натижасида уларнинг ҳаққонийлигини ва тезкорлигини оширади ва тезликда тегишли оқилона бошқарув қарорларини қабул қилишга имкон яратади.

Табиийки, мамлакатимизда Давлат бюджети жараёнини бошқаришнинг автоматлаштирилган ахборот тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш босқичма-босқич амалга оширилаётган бўлиб, бюджет жараёнини тўлиқ автоматлаштиришни, яъни реал вақт (on-line) тизимида бюджет жараёни ахборот маконини яратишни мақсад қилиб кўяди.

Бюджет жараёнининг ягона ахборот макони бу ягона тамойил ва умумий тартиблар асосида ташкилот ва

лий конференция материаллари.Т.:ТМИ, 2011, 113-114б.

2 И.Г. Акперов Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации: уч.пособие.М.: КНОРУС, 2009, 358с.

инсонларни ахборот ҳамкорлигини таъминлаш ва уларга бўлган эҳтиёж ва талабни қондириш учун ишлаётган ахборот-телекоммуникация тизим ва тармоқлари технологияси ва бошқаруви маълумотлар банки ва базасининг йиғиндисидир.¹

Агарда ахборотларни автоматлаштиришнинг биринчи босқичида молия органларида вазифаларнинг тор доирадаги айрим бўлаклари оддий кичик дастурлар яъни, сметаларни, молия режаларини, ҳамда бошқа молия ҳужжатларини компьютерларда шарҳлаш ва унинг асосий мақсади қўл меҳнатини камайтиришдан иборат бўлган бўлса, иккинчи босқичда айрим вазифалардан ташкил топган йирик вазифани ечиш ҳаракатлари дастурланган. Яъни, Глобал интеграциялашган ахборот тизими" (ГИАТ) ва "Ахборотни қайта ишлаш корпоратив ахборот тизими" (АҚИТ), ёки Ҳазначилик тизимидаги дастлабки "ТРЕЖЕРИ" дастурларидир. Бунда асосий мақсад, қўл меҳнати билан бир қаторда ишончсиз маълумотлар билан боғлиқ бўлган хатолар сонини камайтиришдир. Унинг асосий камчиликлари, биринчидан, бюджет жараёнининг асосий қисмлари қамраб олинмаган, дастурлар мажмуаси интеграцияланмаган, иккинчидан эскирган содда технологиялар асосида яратилган. Учинчи ва тўртинчидан уни такомиллаштиришнинг ва бюджет ижросини қамраб олиш имкониятларининг йўқлиги билан изоҳланади.

Шу билан бир қаторда бюджет жараёни бошқарувини автоматлаштириш тизимини учинчи босқичида эса молиявий вазифаларнинг автоматлаштиришнинг дастурий мажмуаларини бирлаштиришни (интеграция) таъминлашдан иборатдир.

Дастурий таъминот (ДТ) бу автоматлаштирилган ахборот тизимини бошқаришнинг ҳисоблаш жараёнини самарали ташкил этиш учун мўлжалланган дастурий мажмуалар йиғиндисидир².

1 Коноплева И.А. Информационные технологии: учеб.пособие .М.:Проспект, 2007.

2 И.Г. Акперов Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации: уч.пособие.М. :КНОРУС, 2009, 360с

Бунга мисол қилиб, Ҳазначилик органларида қўлланилаётган марказлашган "Давлат бюджетининг Ҳазна ижроси"(ДБҲИ) махсус дастурий мажмуасини олишимиз мумкин. Бу махсус дастурий мажмуалар тўпламининг асосий имкониятларидан бири - юқори ахборот технологияларига асосланган бўлиб, такомиллаштириб бориш имкониятининг мавжудлигидир.

Энг асосийси тўртинчи босқич бўлиб, у ўз навбатида бюджет жараёни ягона ахборот маконини яратишни мақсад қилиб қўяди.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети жараёнини бошқаришнинг автоматлаштирилган ахборот тизими икки алоҳида автоматлаштирилган тизимдан иборат бўлиб, бу Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва унинг жойлардаги молия органларида қўлланилаётган марказлаштирилмаган "Глобал интеграциялашган ахборот тизими" (ГИАТ) ва "Ахборотни қайта ишлаш корпоратив ахборот тизими" (АҚИТ) дастурлари бўлса, иккинчиси Ҳазначилик органларида қўлланилаётган марказлашган "Давлат бюджетининг Ҳазна ижроси"(ДБҲИ) махсус дастурий мажмуалар йиғиндисидир. "Глобал интеграциялашган ахборот тизими" молия органлари томонидан бюджетларни тузиш ва уларни рўйхатдан ўтказишгача бўлган ҳисоб-китобларда қисман молия органлари бухгалтериясида қўлланилаётган бўлса, бюджетларнинг ижроси билан боғлиқ бўлган ҳисоб-китоблар Ҳазначилик органлари томонидан марказлашган "Давлат бюджетининг Ҳазна ижроси"(ДБҲИ) махсус дастурий мажмуалар таъминоти асосида амалга оширилмоқда ва "Глобал интеграциялашган ахборот тизими"ни бюджетларнинг касса ижроси ҳақидаги ва бошқа керакли маълумотлар билан таъминламоқда.

Мамлакатимизда Давлат бюджети жараёнини ахборот маконини яратиш бу биринчи навбатда бюджет жараёнининг асосини ташкил этган бюджетни Ҳазна ижросини автоматлаштирилган ягона ахборот тизими билан таъминлашни талаб этади.

Бугунги кунда Давлат бюджетининг Ҳазна ижросини автоматлаштирилган ах-

борот тизимисиз тасаввур қилиш жуда қийин. Ғазна тизимининг барча даражаларида бюджет ижросини бошқаришнинг истиқболли ва самарали автоматлаштирилган ахборот тизимини барпо этиш республиканинг бутун ғазна тизими ишлашининг самарадорлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Юқори савияда автоматлаштирилган ахборот тизимига эга бўлган бюджет ижросини бошқариш мажмуаси нафақат Давлат бюджетининг самарали ижросини таъминлашга, балки турли даражадаги молия органлари ҳамда божхона, банк муассалари, солиқ ва давлат даромадлари ва харажатлари ижроси билан боғлиқ бошқа органларнинг, шунингдек бюджетдан маблағ олувчиларнинг Ғазначилик органлари билан ўзаро ахборот ҳамкорлигини ташкил этишга қодир бўлиб, яқин келажакда нафақат бюджет жараёни, балки давлат молия тизимини бошқаришнинг ягона ахборот маконини яратишга имкон беради.

Ғазначилик органларининг бюджет ижросига доир фаолиятини ташкил этишда, бюджет ижросини регламентловчи меъёрий ҳужжатлар билан бирга автоматлаштириш жараёнлари ҳам бевоқиф таъсир кўрсатади. Бюджет ижросини бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимининг асосий мақсадлари бюджет жараёнини бошқариш самарадорлигини оширишдан иборат бўлиб, қарорлар қабул қилувчи шахсларни бюджет жараёни ижросининг улар учун зарур бўлган барча жиҳатлари ҳақидаги тўлиқ, ишончли, тезкор ва талаб этиладиган даражагача деталлаштирилган ахборот билан таъминлайди.

Шунингдек, давлат молиявий ресурсларини марказлашган тарзда тезкор бошқаришни ахборот билан қўллаб-қувватлаб, бюджет кўрсаткичларини шакллантиришнинг тўғрилиги ва тезкорлигини, бюджет ижросини прогноз қилишнинг ишончилигини ошириб, бюджет тизимининг барча даражаларида бюджет ижроси мақсадли йўналиши ва ҳажмларининг самарали назорат қилинишига олиб келади. Бу тизим Давлат бюджети барча даражаларида бюджет ижроси тўғрисидаги

ҳисоботларни шакллантиришнинг тезкорлигини ошириб, унинг асосий йўналишини комплекс автоматлаштириш, барча даражадаги ғазначилик ва молия органларининг ўзаро ҳамкорлигини ва уларни тезкор ахборот билан таъминлаш, асосий операцияларни автоматлаштириш, алоқа тизимларини ҳамда турли ташкилотлар ва бўлинмаларнинг бюджет жараёни доирасида амалга ошириладиган фаолият тўғрисидаги маълумотларни узатишни ташкил этади.

Шу билан бир қаторда бюджет ижросини бошқаришнинг автоматлаштирилган ягона тизимининг жорий этилиши қуйидаги асосий вазифаларнинг ҳал этилишига йўналтирилади. Жумладан, барча даражадаги ғазначиликнинг бюджетга оид маълумотларига ишлов беришни марказлаштириб, ҳужжатларни қайта ишлаш, маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилишнинг талаб этиладиган тезлигини таъминлайди. Ғазна ҳисобварақларидаги қолдиқларга мувофиқ молиявий ресурсларга нисбатан бўлажак эҳтиёжларни прогноз қилади ва уларни оптималлаштиради.

Шунингдек бюджет жараёнининг янада самарали бошқарилишини таъминлайди. Бундан ташқари бюджет маблағларнинг мақсадли сарфланишини тезкор назорат қилиш натижасида аппарат ишининг самарадорлигини ошириб хатоларни камайтириш бадалига харажатларини қисқартиради ва давлат бошқарувининг ваколатли шахсларини давлат бюджетининг ҳолати тўғрисидаги тезкор ахборот билан таъминлаш имконини яратади.

Бюджет ижросини бошқаришнинг автоматлаштирилган тизими бюджет ижроси билан боғлиқ бўлган функциялардан ташқари касса тушумлари ва тўловларини, шу жумладан зарур банк интерфейсларини¹ (ҳар хил операцияларни таъминловчи дастурий ва техник воситалар йиғиндиси) бошқариш ва касса тушумлари бўйича ёзувларни юритиш, кредиторлик (кредиторлик қарзлари ҳисобварақлари) ва дебиторлик (дебиторлик қарзлари

1 И.Г. Акперов Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации: уч.пособие.М.: КНОРУС, 2009, 363с

ҳисобварақлари) қарзларини бошқариш, автоматлаштирилган тарзда давлатнинг активлари ва мажбуриятлари ҳамда унинг ҳисоб-китобларини олиб борилишини таъминлайди. Шу билан бир қаторда бу тизим давлат молиявий ресурсларини Ҳазначиликнинг ягона ҳисобварағида жамлаш (ягона Ҳазначилик ҳисобварағи – Ўзбекистон Республикаси Марказий банкидаги ЯҒҲ) ва бошқариш орқали бюджет ижроси бўйича барча молиявий операцияларнинг Бош Ҳазначилик китобида марказлашган тарзда ҳисобга олиб боради.

Бу тизимнинг афзалликларидан бири ички ва ташқи аудит жараёнларини қўллаб-қувватлашни таъминлаш билан бир қаторда бюджетдан маблағ олувчиларнинг асосий воситалари ҳисобини юритиш жараёнларини ҳам қамраб олади.

Ҳазначилик органлари бажарадиган вазифаларнинг хилма-хиллиги ва мураккаблиги Ҳазначилик фаолият кўрсатишининг дастлабки кунларидан бошлаб ўз ишида замонавий автоматлаштирилган ахборот технологияларини қўллашга йўналтирилишини белгилаб беради. Фақат замонавий ахборот технологиялари ёрдамида бюджетни ўз вақтида ва сифатли ижро этиш мумкин. Бюджет ижроси жараёнини автоматлаштирилган ахборот тизими, Ҳазначилик органларини ҳисоблаш ва ташкилий техникаларнинг стандарт воситалари билан жиҳозлаш, замонавий дастурий таъминотдан фойдаланиш ва бюджет ижроси жараёнларини автоматлаштиришни таъминловчи амалий дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқиш асосида Ягона автоматлаштирилган бошқариш тизимини жорий этишни тақозо этади.

Ягона автоматлаштирилган бошқариш тизимини жорий этиш жараёнида унинг услубий базасини такомиллаштириш ва Ҳазначилик органлари фаолиятини автоматлаштириш тамойилларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳазначиликнинг автоматлаштирилган ахборот тизимини барпо этиш асосида ягона ахборот базасини яратиш, маълумотларни улардан руҳсатсиз фойдаланишдан ҳимоя қилиш талаблари ва дастурий таъ-

минотни муайян Ҳазначилик органининг шароитларига мослаштириш ётади.

Ҳазначилик тизимини ривожлантириш, унинг ортиб боровчи талаблари ва молиявий имкониятлари Ҳазначилик органларининг ахборот тизимларини автоматлаштиришга нисбатан ёндашувларни ўзгартиради. Ҳазначилик тизимининг хусусиятлари тизимли ва амалий дастурий таъминот имкониятларидан келиб чиқади. Ҳазначилик органлари фаолияти автоматлаштирилган ахборот тизимларининг имкониятлари дастурий таъминотнинг эксплуатация хусусиятларига боғлиқ. Ўзбекистонда Ҳазначилик янги ва ривожланаётган молиявий орган ҳисобланиб, ахборот муҳитининг ҳам миқдорий жиҳатдан (ишлов бериладиган ахборот ҳажми, бажариладиган функциялар сонининг ортиши ва ҳ.к.), ҳам сифат жиҳатдан (ҳал этиладиган вазифалар функционал доирасининг кенгайиши, улар хусусиятининг ўзгариши) ривожланишини тақозо этади.

Адекват тарзда қурилган Ҳазначилик органларини бошқаришнинг автоматлаштирилган ахборот тизими маълум вақт мобайнида туб ўзгаришларсиз жадал ривожланишни таъминлашни талаб қилади. Иш ҳажмининг ортиши ва мураккаблашуви шароитида автоматлаштирилган ахборот тизимининг самарадорлигини сақлаб туриш нафақат тизимли дастурий ишланмалар заҳираларига, балки янада қудратли аппарат воситаларига ўтиш имкониятига эга бўлиш заруратини ҳам келтириб чиқаради.

Ҳазначилик тизимида автоматлаштирилган ахборот тизимини ривожлантириш имкониятлари иқтисодий объектларнинг фаолият кўрсатишини таъминлаш ва асосий молиявий вазифаларни ҳал этишга йўналтирилган дастурий маҳсулотлардан фойдаланиш билан боғлиқ. Яхлит ахборот тизимини шакллантириш учун яратилаётган тизим қуйидаги қатор тамойилларга эга. Жумладан, барча Ҳазначилик бўлинмалари учун ахборот базасининг ягоналиги; узоқда жойлашган турли объектлардаги фойдаланувчилар ишини қўллаб-қувватлаш; унда жараёнлар ва фойдаланувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги

умумий ахборот ресурслари ҳисобидан таъминланадиган ахборот маконини шакллантириш; норматив-ҳуқуқий базанинг ўзгаришларига мослашувчанлик; норматив-ҳуқуқий база ўзгарганда тизим дастурий кодини ўзгартирмаган ҳолда тизимни қайта тўғрилаш имконияти; бир вақтнинг ўзида ишловчи фойдаланувчилар сонини ошириш имконияти; жорий этишнинг барча потенциал объектларида тизимнинг тажриба намунасида нуса кўчириш имконияти; модуллиқ, яъни тизим унумдорлиги ва функционал таркибини босқичма-босқич оширишни таъминлаш.

Шунинг учун тизимнинг ўзаро интеграциялашган алоҳида модуллардан таркиб топиши, қабул қилинган нормативлар доирасида ошкоралиқ, ғазначилиқ ах-

борот тизимининг бошқа ахборот тизимлари ва дастурий маҳсулотлар билан интеграциялаш имконияти, ва очиқ архитектура билан таъминловчи ҳар қандай бошқа тизимлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш имкониятига мос келиниши талаб этилади. Ўз навбатида, тизим эҳтимолий қўшимча ишлов бериш ва интеграциялаш учун очиқ интерфейсларга эга бўлади. Бу эса унда ривожланиш ва модификациялаш имконияти мавжуд бўлишини назарда тутди. Ўз навбатида бу имкониятлар - бюджет жараёнини автоматлаштирилган ахборот мажмуасини ташкил этишга, қолаверса бутун молия ахборот маконини тизимли тараққиётига шароит яратади.

Адабиётлар рўйхати:

Акперов И.Г. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации: уч.пособие.М. :КНОРУС, 2009.

Бюджет ижросига ғазначилиқ тизимини жорий этишнинг долзарб муаммолари”, республика илмий-амалий конференция материаллари.Т.:ТМИ, 2011.

Бушмин В.В. Автоматизация процесса исполнения бюджета - порядок в работе финансового органа на долгосрочную перспективу//Ж: Финансы. 2003.№6.

“Давлат молиясини ислоҳ этишнинг долзарб муаммолари” республика илмий-амалий конференция материаллари. Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2010.

Коноплева И.А. Информационные технологии: учеб.пособие. М.:Проспект, 2007.

Хешим А., Алан Б. Информационные системы для управления финансами государства. МВФ,1999.

Принципы организации казначейского исполнения Государственного бюджета» под редакций Д.Кучкарова. Издательский дом «Мир экономики и права» 2005 г.